ISSN: 3027-8597 (Online)

JMND
Journal of MCU NakhonDhat
วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์

ปีที่ 13 ฉบับที่ 4 (เมษายน 2569) : Vol.13 No.4 (April 2026)
https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND
pp: 224-236

บทความวิจัย

แนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์*

GUIDELINES FOR APPLYING BUDDHIST PRINCIPLES TO APPROPRIATE PERSONAL CONDUCT IN ACCORDANCE WITH THE NATIONAL STRATEGY ON HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT AND CAPACITY BUILDING

วันชัย ปานจันทร์[1], อรไท ชั้วเจริญ[2], ภาสกร เรืองวานิช[1*], กิตติ ชุณหศรีวงศ์[1], เอนก ประดิษฐารมณ์[1], วไลพร อาจารีวัฒนา[1]
Wanchai Panjan[1], Orathai Chuacharoen[2], Passakorn Ruangvanit[1*], Kitti Chunhasriwong[1], Anek Pradittharom[1], Walaipon Arjareewattana[1]
[1]คณะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
[1]Faculty of Human Resource Development, Ramkhamhaeng University, Bangkok, Thailand
[2]คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
[2]Faculty of Sciences, Ramkhamhaeng University, Bangkok, Thailand
[*]Corresponding author E-mail: passakorn@rumail.ru.ac.th
[*]Tel: 089-511-9988

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ 2) เพื่อกำหนดแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ กลุ่มตัวอย่างคัดเลือกจากประชากรของแต่ละภูมิภาค ๆ ละ 1,820 คน ได้กลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 12,740 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติทดสอบ (t-test, Anova, Chi-Square) ผลการวิจัย พบว่า 1) การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์คิดเป็นร้อยละ 91.38 จากจำนวนผู้ตอบที่ปฏิบัติและประชาชนที่นับถือพระพุทธศาสนามีการนำหลักธรรมคำสอนในทางศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน มากที่สุด คือ ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต (ค่าเฉลี่ย = 3.86) รองลงมา คือ การระลึกถึงคุณงามความดีของตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ (ค่าเฉลี่ย = 3.80), กระตือรือร้นต่อการทำงาน/การเรียน (ค่าเฉลี่ย = 3.77) ตามลำดับ 2) แนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างจัดเสร็จเรียบร้อยแล้วนะความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แนวทางที่ 2 การส่งเสริมให้ประชากรปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แนวทางที่ 3 การเสริมสร้างให้ประชาชนนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ

คำสำคัญ: หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา, การนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้, ยุทธศาสตร์ชาติ, การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์

[*]Received April 10, 2026; Revised April 25, 2026; Accepted April 29, 2026

Abstract

This research aimed to: 1) study the application of Buddhist teachings to appropriate self-conduct in accordance with the National Strategy on Human Resource Development and Empowerment, and 2) determine guidelines for applying these Buddhist teachings to appropriate self-conduct aligned with the aforementioned strategy. This study employed a survey research design. The sample was selected from the population across various regions, comprising 1,820 individuals per region, yielding a total sample size of 12,740 participants. A questionnaire was utilized as the research instrument. The data were analyzed using descriptive statistics-including frequency, percentage, mean, and standard deviation-as well as inferential statistics (t-test, ANOVA, and Chi-Square). The research findings revealed that: 1) The application of Buddhist teachings to appropriate self-conduct according to the National Strategy on Human Resource Development and Empowerment accounted for 91.38% among the practicing respondents. Furthermore, Buddhist citizens applied religious teachings to their daily lives the most in performing duties with honesty and integrity (Mean = 3.86), followed by consistently reflecting on the virtues of oneself and others (Mean = 3.80), and demonstrating enthusiasm for work/studies (Mean = 3.77), respectively. 2) The guidelines for appropriately applying Buddhist teachings to self-conduct according to the National Strategy on Human Resource Development and Empowerment for the Thai population consist of three main approaches: Approach 1: Enhancing knowledge and understanding of Buddhist teachings. Approach 2: Promoting the practice of Buddhist teachings among the general population. Approach 3: Empowering citizens to practically apply Buddhist teachings in their daily lives.

Keywords: Buddhist Principles, Application of Buddhist Teachings, National Strategy, Human Resource Development and Capacity Building

บทนำ

สภาพของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคตที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันสะท้อนถึงค่านิยมของประชาชนที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การให้ความสำคัญกับวัตถุนิยม การขาดระเบียบวินัย การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนจนละเลยประโยชน์ของส่วนรวม นำมาซึ่งความเห็นแก่ตัว การเอารัดเอาเปรียบกันในทางสังคม ประเด็นเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดจากสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนผลักดันให้คุณภาพทางด้านจิตใจและการแสดงออกถึงพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย บุคคลส่วนใหญ่ในปัจจุบันอาจจะละเลยในเรื่องของหลักคุณธรรมจริยธรรม ห่างเหินต่อหลักคำสอนในทางศาสนา ทั้งที่ศาสนาเป็นศูนย์รวมของการขัดเกลาจิตใจของประชาชนมาตั้งแต่อดีต (พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ และคณะ, 2563) โดยศาสนาจะเป็นศูนย์กลางและเป็นศูนย์รวมของสังคมที่ทำหน้าที่ในการบ่มเพาะความคิด ความเชื่อ หรือความตระหนักในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการสอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรมประจำใจ อยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข อีกทั้งยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและปลอดภัย ดังนั้น ศาสนาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเจริญหรือล้าหลังก็ตาม ก็ย่อมมีศาสนาประจำบ้านเมือง ประจำหมู่คณะ สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 - 2580) โดยเฉพาะในยุทธศาสตร์ชาติด้านที่ 3 การพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ที่ได้กำหนดเป้าหมายสำคัญและตัวชี้วัดในการพัฒนาคนในทุกมิติและในทุกช่วงวัยให้

เป็นคนไทยที่สมบูรณ์ เป็นคนดี คนเก่ง และมีทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมุ่งเน้นการแก้ปัญหาสังคมโดยให้ความสำคัญกับการสร้างพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เช่น การปลูกฝังความมีระเบียบวินัยและการมีจิตสาธารณะ เพื่อลดความเห็นแก่ตัวและสร้างความตระหนักถึงประโยชน์ส่วนรวม เพื่อให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์บรรลุตามเป้าหมายของยุทธศาสตร์ชาติดังกล่าว การบูรณาการมิติทางศาสนาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการนำหลักคุณธรรมเช่นสัปปุริสธรรม 7 และอิทธิบาท 4 มาเป็นกลไกสำคัญในการขัดเกลาและพัฒนาเพื่อยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้น ความสำคัญของศาสนานอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังสามารถแยกเป็นประเด็น ได้ดังนี้ (กรมการศาสนา, 2554) 1) ศาสนาเป็นเครื่องสั่งสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อสังคม และต่อประเทศชาติ 2) ศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งศีลธรรมจรรยาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชอบ อันเป็นเครื่องประกอบให้เกิดความสมัครสมานสามัคคี มีเอกลักษณ์ อารยธรรม และวัฒนธรรมอันดีงามเป็นของตนเอง 3) ศาสนาเป็นเครื่องบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่มนุษย์ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ 4) ศาสนาเปรียบเสมือนดวงประทีปโคมไฟที่ให้ความสว่างไสวแก่เส้นทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ผู้อาศัยอยู่ในโลก 5) ศาสนาช่วยทำให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น เป็นแหล่งผลิตทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าให้แก่สังคม 6) ศาสนาเป็นพลังใจให้มนุษย์สามารถเผชิญชีวิตด้วยความกล้าหาญ ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม ทำให้มีความสงบสุขและผาสุกในชีวิต 7) ศาสนาช่วยยกระดับจิตใจ ทำให้เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือ อีกทั้งยังช่วยสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้กับคนในสังคมอีกด้วย 8) ศาสนาช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยขจัดช่องว่างทางสังคมสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น เป็นรากฐานแห่งความสามัคคี และสร้างความสงบสุขความมั่นคงให้แก่ชุมชน 9) ศาสนาช่วยให้มนุษย์ได้ประสบความสุขสงบและสันติสุขขั้นสูง จนกระทั่งบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ หมดทุกข์โดยสิ้นเชิงได้ และ 10) ศาสนาเป็นมรดกล้ำค่าแห่งมนุษยชาติ เป็นความหวังและวิถีทางสุดท้ายแห่งความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ

ในปัจจุบันสภาพปัญหาข้อบกพร่องต่าง ๆ อันเกิดจากพฤติกรรมไม่เหมาะสมทำให้สภาพสังคมมีปัญหาความรุนแรงมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลพวงมาจากเบ้าหลอมที่ขาดการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมตามหลักคำสอนในทางศาสนานั่นเอง จึงทำให้พฤติกรรมของคนในยุคปัจจุบันที่นิยมการใช้กำลังหรือความรุนแรง ขาดการระงับยับยั้งชั่งใจ อารมณ์รุนแรง ขาดจิตสำนึกที่ดี มีความก้าวร้าว ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาประเด็นคุณธรรมทางสังคมของศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) พบว่า ปัญหาวิกฤติด้านคุณธรรมในสังคมไทยที่ควรได้รับการแก้ปัญหา ประกอบด้วย 1) ปัญหาคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยมีสัมมาคาราวะ ไม่เคารพผู้ใหญ่ 2) ปัญหาพฤติกรรมวัตถุนิยม บริโภคนิยม ไม่มีความพอเพียง 3) ปัญหาขาดระเบียบวินัย ไม่เคารพกติกา กฎหมาย 4) ปัญหาจิตสำนึกสาธารณะ ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม และ 5) ปัญหาขาดความซื่อสัตย์สุจริต การทุจริต คอร์รัปชัน (ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน), 2560) ซึ่งปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งมาจากการขาดการปลูกฝังด้านคุณธรรมจริยธรรมตามหลักคำสอนในทางศาสนา จึงทำให้คุณภาพทางด้านจิตใจของมนุษย์มีความแข็งกระด้าง ไม่อ่อนโยน หรือเห็นอกเห็นใจกันที่จะทำให้สังคมเป็นสังคมแห่งการเกื้อกูลกัน เป็นต้น ดังนั้น สังคมควรหันกลับมาทบทวนและให้ความสำคัญกับการส่งเสริมและยกระดับจิตใจมนุษย์ (หทัยชนก สังข์เพ็ง, 2568) โดยการส่งเสริมให้ประชาชนยึดมั่นในหลักคำสอนทางศาสนาเป็นศาสนิกชนที่ดีตามหลักศาสนา และนำหลักคำสอนทางศาสนานั้นไปประพฤติปฏิบัติ รวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจกันในระหว่างศาสนาเพื่อให้มนุษย์สามารถปรับตัวและเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขอันจะก่อให้เกิดความสงบสุขในระยะยาวต่อไป ซึ่งเมื่อศาสนิกชนทุกคนยึดมั่นในหลักธรรมในศาสนาแล้ว ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็จะแก้ไขได้ ปัญหาต่าง ๆ จะลดน้อยลง และไม่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการขัดแย้งจนลุกลามเป็นสงครามหรือข้อพิพาทระหว่างสังคม ไม่เกิดการเอาเปรียบในสังคม ไม่เกิดการทำร้ายร่างกายจิตใจซึ่งกันและกัน ประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับ (พระครูเกษมวัชรดิตถ์ (เกษม ฐิติสมปนฺโน), 2566) คือ 1) เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสอดคล้องกันในแต่ละศาสนา

ซึ่งช่วยประสานรอยร้าวในสังคมมนุษย์ ทำให้สังคมมีเอกภาพในการทำ การพูด การคิด และการดำเนินชีวิต 2) ตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาที่ช่วยให้มีหลักในการดำเนินชีวิต ให้ชีวิตมีความหมายและความหวัง และช่วยให้เกิดเสถียรภาพและความสงบสุขในสังคม และ 3) สามารถนำหลักธรรมไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ (พระสราวุฒิ วิสุทฺโธ, 2559) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่สำคัญ คือ การพัฒนาประเทศให้มีความยั่งยืนโดยเริ่มจากการให้ความสำคัญและการพัฒนาที่ทรัพยากรมนุษย์ของประเทศ

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าวข้างต้นอันเกิดจากข้อบกพร่องทั้งในเชิงของมุมมองทัศนคติ และพฤติกรรมที่นำไปสู่ปัญหาของสังคมในระยะยาวที่รุนแรงยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้สังคมจะตระหนักถึงความสำคัญของการนำหลักศาสนามาใช้แก้ปัญหา แต่จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า ยังขาดการศึกษาเชิงประจักษ์ในระดับมหภาคที่เชื่อมโยงสถานการณ์การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติจริงของประชาชนให้เข้ากับกรอบเป้าหมายและตัวชี้วัดของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม งานวิจัยส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาในบริบทพื้นที่จำกัดหรือกลุ่มตัวอย่างเฉพาะกลุ่ม และยังขาดการบูรณาการข้อมูลเพื่อกำหนดแนวทางหรือข้อเสนอเชิงนโยบายที่สอดรับกับแผนยุทธศาสตร์ระดับชาติอย่างชัดเจน คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาครั้งนี้เพื่อศึกษาและนำเสนอแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ที่จะทำให้ประเทศชาติเป็นประเทศที่มีความสงบสุข น่าอยู่อาศัย รวมไปถึงเป็นเป้าหมายในการส่งเสริมที่จะสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุนต่างชาติที่สนใจมาลงทุนในประเทศไทยด้วยเหตุผลที่ประเทศไทยมีความสงบสุข พลเมืองยึดมั่นหลักคุณธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติตนที่ถูกต้องและเหมาะสมเพื่อให้สังคมโดยภาพรวมมีสันติสุขในระยะยาวต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์
2. เพื่อกำหนดแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์
3. เพื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน และการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัย ดังนี้

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชากรไทยที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป ที่นับถือพระพุทธศาสนาจากฐานข้อมูลผู้นับถือศาสนาจากสำนักทะเบียนกลาง (กรมการปกครอง, 2566) ซึ่งมีจำนวนผู้นับถือพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น 55,878,463 คน ทำการคำนวณด้วยสูตร Taro Yamane ที่ความเชื่อมั่น 95% ความคลาดเคลื่อน 5% จะได้จำนวนตัวอย่าง 400 คน แต่เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือมากขึ้นจึงกำหนดจำนวนตัวอย่างแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยรวมทั้งกรุงเทพมหานคร พื้นที่ละ 1,820 คน รวม 6 ภูมิภาค และ 1 เขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร ได้กลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 12,740 คน และทำการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธีสุ่มแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage sampling) โดยกำหนดขั้นที่ 1 การสุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) โดยแบ่งพื้นที่การศึกษาออกเป็น 6 ภูมิภาค รวมทั้ง

กรุงเทพมหานคร ขั้นที่ 2 ทำการสุ่มแบบโควตา (Quota Sampling) เพื่อกำหนดสัดส่วนกลุ่มตัวอย่างให้กระจายตัวอย่างเท่าเทียมกันในแต่ละพื้นที่ พื้นที่ละ 1,820 คนขั้นที่ 3 สุ่มตัวอย่างแบบสัดส่วน (Proportional sampling) เพื่อกำหนดจำนวนตัวอย่างตามสัดส่วนในแต่ละศาสนา ขั้นที่ 4 ทำการสุ่มตัวอย่างโดยบังเอิญ (Random sampling) เพื่อยืนยันว่ากลุ่มตัวอย่างถูกคัดเลือกมาอย่างเป็นระบบและเป็นตัวแทนของแต่ละพื้นที่อย่างแท้จริง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม (questionnaire) สำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลและการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 การนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ และส่วนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ก่อนนำเครื่องมือไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจริง ได้มีการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ โดยมีผู้เชี่ยวชาญทำการประเมินหาค่าดัชนีความสอดคล้องของเครื่องมือและทำการหาค่า Index of Item-Objective Congruence (IOC) ซึ่งมีค่ามากกว่า 0.5

การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการโดยการติดต่อและประสานงานเพื่อดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง และดำเนินการติดตามเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ดำเนินการจัดส่งแบบสอบถามตามระยะเวลาที่เหมาะสม และตรวจนับจำนวนเพื่อให้ได้ตามจำนวนที่กำหนดไว้ตามขนาดของการวิจัย คือ 12,740 ฉบับ

การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ ประกอบด้วย สถิติ คือ 1) จำนวน 2) ค่าร้อยละ 3) ค่าเฉลี่ย (Mean) 4) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation (SD)) และ 5) สถิติทดสอบ t-test, Anova (F-test) และ Chi- Square

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลอันเป็นผลการศึกษา ซึ่งสามารถนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน ตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ดังนี้

1. ผลการศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งสามารถนำเสนอ ได้ดังนี้

1.1 ผลการศึกษาการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อ	รายการ	จำนวนผู้ปฏิบัติ	ร้อยละผู้ปฏิบัติ	ค่าเฉลี่ยการปฏิบัติ	S.D.	ความหมาย
1.	การไหว้พระสวดมนต์	11,812	92.72	3.10	1.178	เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา
2.	การทำบุญตักบาตร/ถวายสังฆทาน	11,959	93.87	2.85	0.958	เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา
3.	การเข้าวัดฟังเทศน์/ฟังธรรมะ	11,278	88.52	2.55	0.935	เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา
4.	การปฏิบัติธรรม/นั่งสมาธิ	11,301	88.70	2.58	1.004	เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา
5.	เข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา	11,817	92.76	2.59	0.798	เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา
6.	บรรพชา/อุปสมบท	7,487	58.77	1.94	1.071	นาน ๆ ครั้ง

จากตารางที่ 1 พบว่า ในรอบปีที่ผ่านมาจนปัจจุบันพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ ปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชน เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็น การไหว้พระสวดมนต์ (ค่าเฉลี่ย = 3.10) การทำบุญตักบาตร/ถวายสังฆทาน (ค่าเฉลี่ย = 2.85) การเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (ค่าเฉลี่ย = 2.59) การปฏิบัติธรรม/นั่งสมาธิ (ค่าเฉลี่ย = 2.58) และการเข้าวัดฟังเทศน์/ฟังธรรมะ (ค่าเฉลี่ย = 2.55) ตามลำดับ สำหรับการร่วมงานบรรพชา/อุปสมบทปฏิบัตินาน ๆ ครั้ง (ค่าเฉลี่ย = 1.94)

1.2 ผลการเปรียบเทียบการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พุทธศาสนิกชนที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพที่แตกต่างกันจะมีการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชน ในระดับที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 รายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการเปรียบเทียบการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ปัจจัยส่วนบุคคล	ค่าสถิติ	ค่า Sig.	ผลการเปรียบเทียบ
เพศ	2.701*	0.007	แตกต่างกัน
อายุ	50.558*	0.000	แตกต่างกัน
ระดับการศึกษา	17.981*	0.000	แตกต่างกัน
อาชีพ	85.936*	0.000	แตกต่างกัน

จากตารางที่ 2 ผลการเปรียบเทียบระดับการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในรอบปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พุทธศาสนิกชนที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพที่แตกต่างกัน จะมีการปฏิบัติตามหลักของความเป็นพุทธศาสนิกชนในระดับที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้

1.3 ผลการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ โดยภาพรวมและจำแนกตามรายภูมิภาค มีผลการศึกษาดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 การนำหลักคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติโดยภาพรวมและตามรายภูมิภาค

การนำหลักคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ	กทม.	ภาคกลาง	ภาคเหนือ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคตะวันออก	ภาคตะวันตก	ภาคใต้	ภาพรวม
พระพุทธศาสนา	88.79	88.19	92.20	95.66	87.86	87.31	99.67	91.38

จากตารางที่ 3 ผลวิเคราะห์การนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ ในภาพรวม พบว่า พุทธศาสนิกชนมีการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติร้อยละ 91.38 โดยพุทธศาสนิกชนที่อาศัยอยู่ในภาคใต้มีการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ มากที่สุด (ร้อยละ 99.67) รองลงมา คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยละ 95.66) ภาคเหนือ (ร้อยละ 92.20) กรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 88.79) ภาคกลาง (ร้อยละ 88.19) ภาคตะวันออก (ร้อยละ 87.86) และภาคตะวันตก (ร้อยละ 87.31) ตามลำดับ

1.4 ผลการเปรียบเทียบการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พุทธศาสนิกชนที่มี อายุ (Chi- Square = 161.118*, sig. = 0.000) การศึกษา (Chi- Square = 98.151*, sig. = 0.000) และอาชีพ (Chi- Chi- Square = 191.777*, sig. = 0.000) ที่แตกต่างกัน จะมีการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ ในระดับที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 0.05

1.5 ผลการศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันของประชากรไทย สามารถนำเสนอผลการศึกษาดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันของประชากรไทย

รายการ	จำนวนผู้ปฏิบัติ	ร้อยละผู้ปฏิบัติ	ค่าเฉลี่ยการปฏิบัติ	S.D.	ความหมาย
1. รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ได้รับมอบหมาย	12,677	99.51	3.76	0.945	มาก
2. กระตือรือร้นต่อการทำงาน/การเรียน	12,683	99.55	3.77	0.929	มาก
3. มีความรับผิดชอบต่อการทำงาน/การเรียน	12,679	99.52	3.75	0.938	มาก
4. รู้จักคบเพื่อนและวางตัวให้เหมาะสม	12,682	99.54	3.70	0.981	มาก
5. พยายามปรับปรุงตัวเองเมื่อกระทำความผิด หรือมีข้อบกพร่อง	12,680	99.53	3.69	0.959	มาก
6. ทำกิจกรรมต่าง ๆ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าตนเอง	12,668	99.43	3.66	0.935	มาก
7. เมื่อเกิดปัญหามีการยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่นโดยใช้เหตุผลในการถกเถียงปัญหา	12,672	99.47	3.75	0.941	มาก
8. เมื่อเจอปัญหาเหตุผลแก้ปัญหามากกว่าอารมณ์	12,675	99.49	3.71	0.929	มาก
9. เมื่อประสบปัญหาสามารถควบคุมอารมณ์และมีความพร้อมแก้ไขปัญหา	12,681	99.54	3.70	0.939	มาก
10. พิจารณาและแก้ปัญหาด้วยความถูกต้องสมเหตุสมผลและมีสติ	12,646	99.26	3.69	0.952	มาก
11. วางแผนการใช้จ่ายเงิน มีการทำบัญชีรับ-จ่ายเงิน	12,425	97.53	3.54	1.106	มาก
12. มีเงินเก็บออม	12,464	97.83	3.50	1.094	มาก
13. แบ่งปันขนม/เงิน เพื่อช่วยเหลือเพื่อนที่ประสบภัย หรือต้องการความช่วยเหลือ	12,639	99.21	3.59	0.970	มาก
14. เลือกซื้อสิ่งของเท่าที่จำเป็นมากกว่าอยากได้	12,545	98.47	3.63	1.044	มาก
15. ซื้อของใช้เท่าที่จำเป็นเหมาะสมกับรายได้ของตน	12,596	98.87	3.65	1.029	มาก
16. ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในระเบียบวินัยและระเบียบแบบแผนที่เหมาะสม	12,666	99.42	3.74	0.966	มาก
17. ปฏิบัติหน้าที่/ทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต	12,674	99.48	3.86	0.956	มาก
18. คำนึงถึงประโยชน์สาธารณะและเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ	12,383	97.20	3.64	1.159	มาก
19. การระลึกถึงคุณงามความดีของตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ (ความกตัญญู)	12,673	99.47	3.80	0.987	มาก
20. มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น	12,676	99.50	3.74	1.008	มาก

หมายเหตุ: เกณฑ์การแปลความหมายของค่าเฉลี่ย อ้างอิงตามเกณฑ์ของ (บุญชม ศรีสะอาด, 2545) ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 4.50 - 5.00 หมายถึง มีการปฏิบัติอยู่ในระดับ มากที่สุด
ค่าเฉลี่ย 3.50 - 4.49 หมายถึง มีการปฏิบัติอยู่ในระดับ มาก
ค่าเฉลี่ย 2.50 - 3.49 หมายถึง มีการปฏิบัติอยู่ในระดับ ปานกลาง
ค่าเฉลี่ย 1.50 - 2.49 หมายถึง มีการปฏิบัติอยู่ในระดับ น้อย
ค่าเฉลี่ย 1.00 - 1.49 หมายถึง มีการปฏิบัติอยู่ในระดับ น้อยที่สุด

จากตารางที่ 4 พบว่า พุทธศาสนิกชนมีการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันในระดับมากในทุก ๆ ด้าน โดยที่มีการปฏิบัติมากที่สุด คือ ปฏิบัติหน้าที่/ทำหน้าที่ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต (ค่าเฉลี่ย = 3.86) รองลงมา คือ การระลึกถึงคุณงามความดีของตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ (ความกตัญญู) (ค่าเฉลี่ย = 3.80) กระตือรือร้นต่อการทำงาน/การเรียน (ค่าเฉลี่ย = 3.77) รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ได้รับมอบหมาย (ค่าเฉลี่ย = 3.76) และมีความรับผิดชอบต่อการทำงาน/การเรียน, เมื่อเกิดปัญหามีการยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่นโดยใช้เหตุผลในการถกเถียงปัญหา ในระดับที่เท่ากัน (ค่าเฉลี่ย = 3.78)

2. ผลการศึกษาการกำหนดแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายที่ได้จากผลการวิจัยที่มีความเชื่อมโยงกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม และแผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา รวมทั้งเสนอตัวอย่างโครงการ รูปแบบกิจกรรมทางศาสนาและวิธีการเผยแพร่เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งแต่ละส่วนมีรายละเอียดที่สะท้อนถึงแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ดังตารางที่ 5 ดังนี้

ตารางที่ 5 แนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์

ผลการศึกษาวิจัย	ข้อเสนอโครงการ/กิจกรรม	ค่าเป้าหมาย/ตัวชี้วัด
การนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ		
1. ศาสนิกชนชาวไทยมีการนำ หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ไปปฏิบัติ ร้อยละ 91.38	- กิจกรรม “สร้างสังคมคุณธรรม ด้วยหลักธรรมคำสอนทาง ศาสนา” เพื่อจะได้นำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติอย่างจริงจัง	- ศาสนิกชนมีการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติเพิ่มขึ้น
2. การนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ไปปฏิบัติ จำแนกตามรายภาค พบว่า ศาสนิกชนที่อาศัยอยู่ในภาคใต้ มีการนำหลักธรรมคำสอน ทางศาสนาไปปฏิบัติมากที่สุด ส่วนภาคกลาง มีการปฏิบัติน้อยที่สุด	- โครงการ “ธรรมสัญจร” เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ เกิดความสนใจและตระหนักถึง ความสำคัญและคุณค่าของ หลักธรรมคำสอนทางศาสนาสำหรับนำไปปฏิบัติ	- ประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะภาคกลาง จะมีความสนใจใน หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเพิ่มสูงขึ้น
3. การนำหลักธรรมคำสอนทาง ศาสนาไปใช้ในชีวิตประจำวันใน รอบปีที่ผ่านมาในระดับมากที่สุด พบว่า ปฏิบัติหน้าที่/ทำหน้าที่ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ส่วนการนำหลักคำสอนทางศาสนาไป ใช้ในชีวิตประจำวันน้อยที่สุด คือ ด้านการมีเงินเก็บออม	- โครงการ “คนไทยหัวใจ สะอาด” เพื่อช่วยเสริมสร้างความตระหนักถึงความซื่อสัตย์สุจริต - กิจกรรม “ศาสนากับหลัก พอเพียง” เพื่อให้ศาสนิกชนใช้ ชีวิตบนพื้นฐานของความพอดี ด้วยการนำหลักศาสนามาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดี	- ตัวชี้วัด ITA ของ ประเทศไทยสูงขึ้น - หนี้ครัวเรือนลดลง และพฤติกรรมการออมของศาสนิกชนดีขึ้น

จากข้อเสนอแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ที่ได้จากผลการวิจัยที่มีความเชื่อมโยงกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม และแผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา รวมทั้งเสนอตัวอย่างโครงการ รูปแบบกิจกรรมทางศาสนาและวิธีการเผยแพร่เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคตที่นำเสนอดังกล่าวข้างต้นนั้นสอดคล้องดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

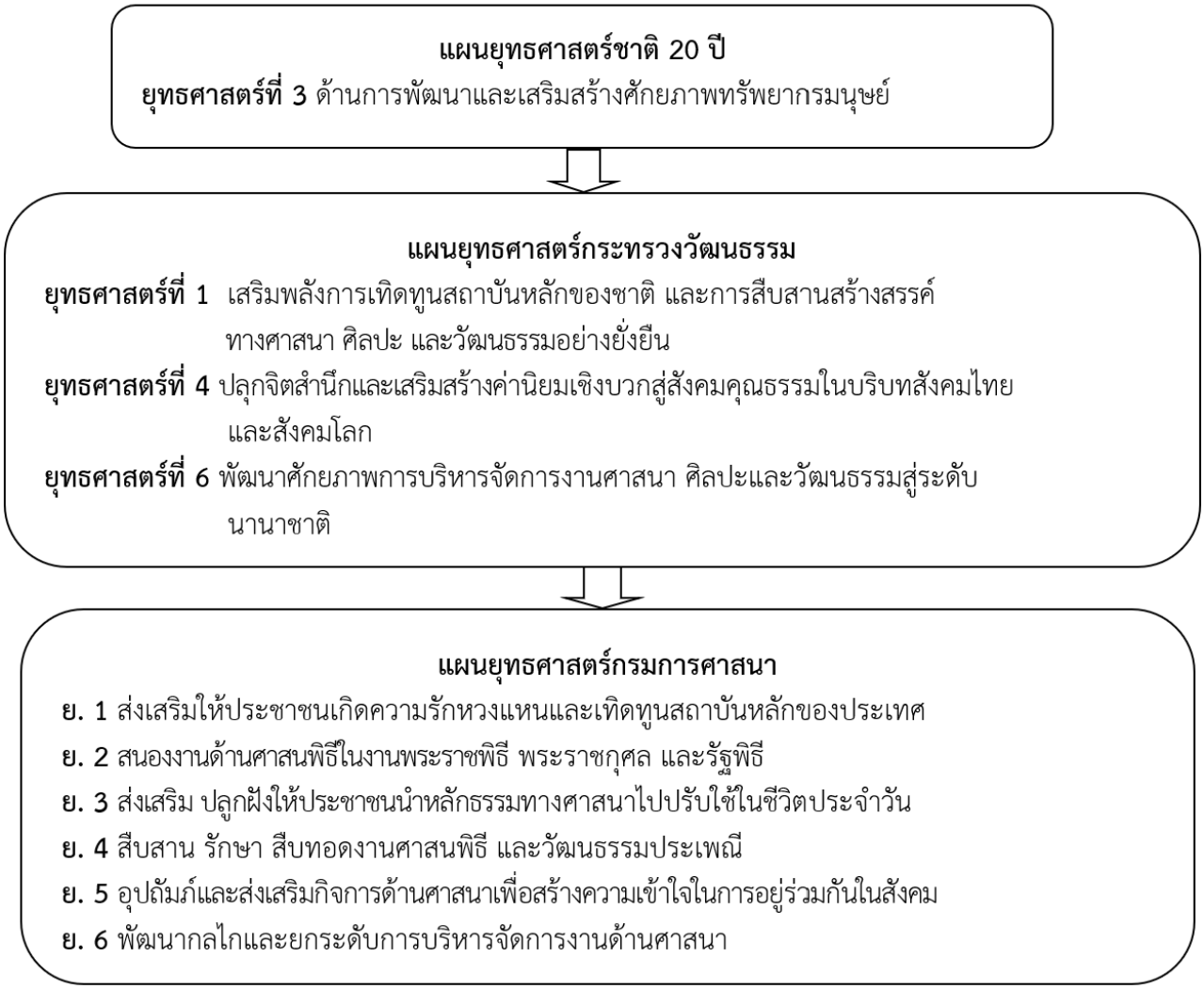
แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่งประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) ยุทธศาสตร์ชาติด้านความมั่นคง 2) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน 3) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ 4) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม 5) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม 6) ยุทธศาสตร์ชาติด้านการปรับสมดุลและพัฒนาระบบการบริหาร

แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย 6 ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) เสริมพลังการเทิดทูนสถาบันหลักของชาติ และการสืบสาน สร้างสรรค์ทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน 2) ส่งเสริมเศรษฐกิจฐานรากด้วยมิติทางวัฒนธรรมและพัฒนาศักยภาพอุตสาหกรรมวัฒนธรรมให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก

3) เสริมสร้างภาพลักษณ์ เกียรติภูมิ และยกระดับบทบาทด้านวัฒนธรรมของไทยในเวทีโลก 4) ปลุกจิตสำนึกและเสริมสร้างค่านิยมเชิงบวกสู่สังคมคุณธรรมในบริบทสังคมไทยและสังคมโลก 5) พัฒนาสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้และการสร้างสรรค์งานด้านศิลปวัฒนธรรม 6) พัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการงานศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมสู่ระดับนานาชาติ

แผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา ซึ่งประกอบด้วย 6 ประเด็นยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) ส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความรัก หวงแหนและเทิดทูนสถาบันหลักของประเทศ 2) สนองงานด้านศาสนพิธีในงานพระราชพิธี พระราชกุศล และรัฐพิธี 3) ส่งเสริม ปลูกฝังให้ประชาชนนำหลักธรรมทางศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน 4) สืบสาน รักษา สืบทอดงานศาสนพิธี และวัฒนธรรมประเพณี 5) อุปถัมภ์และส่งเสริมกิจการด้านศาสนาเพื่อสร้างความเข้าใจในการอยู่ร่วมกันในสังคม 6) พัฒนากลไกและยกระดับการบริหารจัดการงานด้านศาสนา

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม และแผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา สามารถนำเสนอเป็นภาพที่แสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงของยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องดังแสดงในภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี
แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม และแผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา

จากภาพที่ 1 ข้อเสนอเชิงนโยบายและรูปแบบโครงการที่ได้จากผลการวิจัย คณะผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางให้มีความเชื่อมโยงและสอดรับกับทิศทางการพัฒนาประเทศผ่านแผนยุทธศาสตร์ทั้ง 3 ระดับอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ การขับเคลื่อนในระดับปฏิบัติการผ่านโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการธรรมสัญจร กิจกรรมสร้างสังคมคุณธรรม และโครงการคนไทยหัวใจสะอาด จะไปตอบสนองโดยตรงต่อ แผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนา (ยุทธศาสตร์ที่ 3) ที่มุ่งเน้นการส่งเสริมและปลูกฝังให้ประชาชนนำหลักธรรมทางศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อประชาชนระดับฐานรากนำหลักธรรมไปปฏิบัติจริง ย่อมส่งผลลัพธ์เชื่อมโยงขึ้นไปสู่ระดับนโยบายของ แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม (ยุทธศาสตร์ที่ 4) ที่ต้องการปลุกจิตสำนึกและเสริมสร้างค่านิยมเชิงบวกเพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมคุณธรรมในบริบทสังคมไทย และในท้ายที่สุด การมีสังคมที่ประกอบไปด้วยประชากรที่มีคุณธรรม ซื่อสัตย์สุจริต และมีจิตสาธารณะ จะเป็นกลไกและรากฐานสำคัญที่เชื่อมโยงไปสู่เป้าหมายสูงสุดของ แผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (ยุทธศาสตร์ที่ 3 ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์) ซึ่งเป็นการพัฒนาคนไทยให้เป็น คนดี คนเก่ง และมีคุณภาพ อันเป็นการยกระดับทรัพยากรมนุษย์ให้มีความพร้อมต่อการพัฒนาประเทศให้มีความมั่นคงและยั่งยืนสืบไป ทั้งนี้ ความสัมพันธ์เชื่อมโยงของข้อเสนอแนะเชิงนโยบายกับแผนยุทธศาสตร์ทั้ง 3 ระดับ

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ พบว่า ในภาพรวมพุทธศาสนิกชนมีการปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ร้อยละ 91.38 ซึ่งอยู่ในระดับที่สูง ทั้งนี้ เพราะส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์จะพยายามหาสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจมาเป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตซึ่งส่วนหนึ่งมนุษย์ยังยึดมั่นในหลักศาสนาสำหรับหาทางออกให้กับการดำเนินชีวิตที่ทำให้สภาพจิตใจสงบร่มเย็น โดยการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปฏิบัติ สอดคล้องกับงานวิจัยของ AlDigs S. K.; Cordero, R. L. et al. ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง Religion's Contributions to A Peaceful World ที่ใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความเครียดของมนุษย์จะนำไปสู่การใช้ชีวิตอย่างสันติสุข (AlDigs, S. K., 2012); (Cordero, R. L. et al., 2011)

เมื่อพิจารณาข้อค้นพบที่สำคัญจากผลการวิจัย พบประเด็นที่น่าสนใจซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องและช่องว่างในการพัฒนาตามเป้าหมายของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี กล่าวคือ จากตารางที่ 1 พบว่า พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ยังคงมีการปฏิบัติตามหลักศาสนา เช่น การไหว้พระสวดมนต์ และการทำบุญตักบาตร เฉพาะวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา ผลลัพธ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าประชาชนบางส่วนยังคงแยกมิติทางศาสนาออกจากวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งถือเป็นความท้าทายและเป็นช่องว่างที่ยังไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างเต็มที่นัก เนื่องจากยุทธศาสตร์ชาติมุ่งหวังให้เกิดการนำคุณธรรมจริยธรรมมาเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาผลการศึกษาการนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน (ตารางที่ 3) พบผลลัพธ์ที่น่ายินดีและสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติอย่างยิ่ง คือ พุทธศาสนิกชนมีการปฏิบัติในเรื่องการปฏิบัติหน้าที่/ทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มากที่สุดเป็นอันดับแรก (ค่าเฉลี่ย 3.86) ข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่า แม้วัตรปฏิบัติทางพิธีกรรมทางศาสนาอาจจะทำเฉพาะในวันสำคัญ แต่แก่นแท้ของคุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตได้ถูกนำมาใช้ในการทำงานและการดำเนินชีวิตจริง ซึ่งผลลัพธ์นี้สอดรับและตอบสนองโดยตรงต่อเป้าหมายสูงสุดของยุทธศาสตร์ชาติที่มุ่งสร้างทรัพยากรมนุษย์ของไทยให้เป็นคนดี คนเก่ง ที่มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม

ในขณะที่สังคมไทยนั้นศาสนา ถือเป็นหนึ่งในสามสถาบันหลักของชาติที่จะสร้างความมั่นคงให้คนในชาติ ซึ่งตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ได้อธิบายถึงความมั่นคงไว้ว่า หมายถึง การมีความมั่นคงปลอดภัยจากภัยและการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศในทุกระดับ ทั้งระดับประเทศ สังคม ชุมชน ครัวเรือน และปัจเจกบุคคล และมีความมั่นคงในทุกมิติ ทั้งมิติทางการทหาร เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมือง เช่น ประเทศมีความมั่นคงในเอกราชและอธิปไตย มีการปกครองระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีความเข้มแข็งเป็นศูนย์กลางและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน มีระบบการเมืองที่มั่นคง เป็นกลไกที่จะนำไปสู่การบริหารประเทศอย่างต่อเนื่องและโปร่งใสตามหลักธรรมาภิบาล สังคมมีความปรองดองและความสามัคคี สามารถผนึกกำลังเพื่อพัฒนาประเทศ ชุมชนมีความเข้มแข็ง ครอบครัวมีความอบอุ่น ประชาชนมีความมั่นคงในชีวิต มีงานและรายได้ที่มั่นคงพอเพียงกับการดำรงชีวิต มีการออมสำหรับวัยเกษียณ ความมั่นคงของอาหาร พลังงาน และน้ำ มีที่อยู่อาศัย และความปลอดภัยในชีวิตทรัพย์สิน รวมถึงสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ได้มีการกำหนดประเด็นยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ศาสนา ซึ่งเป็นหนึ่งในสถาบันทางสังคมร่วมปลูกฝังค่านิยมวัฒนธรรมที่พึงประสงค์ โดยบูรณาการร่วมระหว่าง “ครอบครัว ชุมชน ศาสนา การศึกษา และสื่อ”

นอกจากนี้ ผลการศึกษาจากตารางที่ 3 (ข้อ 11 และ 12) ยังชี้ให้เห็นประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับการวางแผนการใช้จ่ายเงิน การทำบัญชีรับ-จ่าย และการมีเงินเก็บออม ซึ่งแม้ผลประเมินจะอยู่ในระดับมาก แต่กลับเป็นกลุ่มที่มีคะแนนเฉลี่ยรั้งท้ายเมื่อเทียบกับพฤติกรรมเชิงบวกด้านอื่น ๆ สภาพการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางทางเศรษฐกิจและตอกย้ำถึงปัญหาหนี้ครัวเรือนของประชากรไทยในปัจจุบัน ซึ่งผลการศึกษานี้สอดคล้องกับความพยายามของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ต้องการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างเร่งด่วน โดยการส่งเสริมให้ประชาชนนำหลักสัมมาอาชีวะ หรือการประกอบอาชีพสุจริตและรู้จักความพอดีในการบริโภค มาบูรณาการร่วมกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การปลูกฝังวินัยทางการเงินและหลักธรรมเหล่านี้ จะเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ หลุดพ้นจากข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ และก้าวไปสู่ความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนตามเป้าหมายของประเทศ

ในการหล่อหลอมคนไทยให้มีคุณธรรม จริยธรรมในลักษณะที่เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่ได้มีการยึดถือนำหลักธรรมคำสอนในทางศาสนา ไปปฏิบัติประกอบด้วย 1) การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมผ่านการเลี้ยงดูในครอบครัว โดยส่งเสริมให้ครอบครัว มีความอบอุ่น ดำเนินชีวิตโดยยึดมั่นในคุณธรรม จริยธรรม มัธยัสถ์ อดออม ซื่อสัตย์ และแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีการจัดกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างคุณลักษณะดังกล่าว รวมทั้งการพัฒนาพ่อแม่ ให้เป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต 2) การบูรณาการเรื่องความซื่อสัตย์ วินัย คุณธรรม จริยธรรม ในการจัดการเรียนการสอน ในสถานศึกษา โดยให้สถานศึกษาสอดแทรกการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และการมีจิตสาธารณะเข้าไป ในทุกสาระวิชาและในทุกกิจกรรม รวมทั้งปรับสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษาให้เอื้อ ต่อการมีคุณธรรม จริยธรรม และจิตสาธารณะ รวมถึงการรักษาขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงาม 3) การสร้างความเข้มแข็งในสถาบันทางศาสนา เพื่อเผยแผ่หลักคำสอนที่ดีงามให้แก่ประชาชน โดยพัฒนาผู้เผยแผ่ศาสนาให้ประพฤติปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างตาม คำสอนที่ถูกต้องของแต่ละศาสนารวมทั้งมีการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางศาสนาที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตที่เข้าใจง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง 4) การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยการพัฒนาผู้นำชุมชนให้เป็นต้นแบบของการมีคุณธรรมจริยธรรม การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในการจัดกิจกรรมสาธารณประโยชน์ การจัดระเบียบสังคม และการนำเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม รวมถึงการลงโทษผู้ละเมิดบรรทัดฐานที่ดีทางสังคม 5) การสร้างค่านิยมและวัฒนธรรมที่พึงประสงค์จากภาคธุรกิจ โดยกระตุ้นให้ภาคธุรกิจมีการบริหารจัดการอย่างมีธรรมาภิบาล พัฒนาสร้างความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคมของคนทุกคนในบริษัททั้งพนักงานและลูกค้า ปรับเปลี่ยนทัศนคติการคำนวณผลตอบแทนให้คำนึงถึงต้นทุนทางสังคม ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเพื่อตอบแทนสังคม รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดการประกอบธุรกิจเพื่อสังคม 6) การใช้สื่อและสื่อสารมวลชนในการปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมของคนในสังคม โดยส่งเสริมให้สื่อและสื่อสารมวลชนปฏิบัติตามจรรยาบรรณสื่ออย่างเคร่งครัด การจัดเวลาและพื้นที่ออกอากาศให้แก่ สื่อสร้างสรรค์ในช่วงเวลาที่มีผู้ชมมากที่สุด รวมทั้งการส่งเสริมการใช้สื่อออนไลน์และเครือข่ายสังคมออนไลน์อย่างสร้างสรรค์นำเสนอตัวอย่างของการมีคุณธรรม จริยธรรม และการมีจิตสาธารณะ เพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม

ที่พึงประสงค์ 7) การส่งเสริมให้คนไทยมีจิตสาธารณะและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยสร้างความตระหนักให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ของตนเอง การตรงต่อเวลา การยอมรับความหลากหลาย เห็นคุณค่าและความสำคัญในการประกอบสัมมาอาชีพหรือมีงานทำ เน้นการพึ่งพาตนเอง และมีความรับผิดชอบต่อสังคมและต่อผู้อื่น และเป็นพลเมืองที่ดี และส่งเสริมให้มีวัฒนธรรมการทำงานเพื่อส่วนรวม สนับสนุน ส่งเสริม เป้าหมายของประเทศและยุทธศาสตร์ชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

นอกจากนี้ ผลการศึกษาการกำหนดแนวทางการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปปรับประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติตนที่เหมาะสมตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายที่ได้จากผลการวิจัยที่มีความเชื่อมโยงกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ แผนยุทธศาสตร์กระทรวงวัฒนธรรม และแผนยุทธศาสตร์กรมการศาสนาในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศนั้น ซึ่งบริบทของศาสนาเป็นหนึ่งในสถาบันหลักของชาติและเป็นสถาบันทางสังคมที่ส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติบ้านเมือง รวมถึงให้เป็นพื้นฐานในการสร้างความดีงามให้เกิดแก่คนในชาติเพื่อให้เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่า มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่อพัฒนาประเทศให้มีความมั่นคงจนกลายเป็นแนวปฏิบัติที่ยึดถือร่วมกัน ซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรม และสังคมไทยได้มีการใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมความรู้สึกนึกคิดให้กับคนในชาติได้เกิดความเข้าใจและเห็นคุณค่าของศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม กองยุทธศาสตร์และแผนงาน ที่ได้กล่าวถึงมิติทางศาสนาและวัฒนธรรมในการพัฒนามนุษย์ว่า การใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ เพื่อเชื่อมโยงให้เกิดความสามัคคีของสังคมและคนในชาติ และการสร้างความภาคภูมิใจต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันจะนำไปสู่ความมั่นคงในชีวิต เกิดเป็นความพอดีในตัวเอง และเกิดความปรารถนาดีต่อสังคม นำไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ ชีวิตดีและสังคมดี ทั้งในเชิงความเป็นอยู่และคุณธรรมจริยธรรม อีกทั้งการเป็นหน่วยงานเจ้าภาพระดับแผนย่อยในประเด็นการต่างประเทศและการท่องเที่ยว ได้เปิดโอกาสให้พลังของวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการยกระดับเศรษฐกิจไทยที่จะช่วยฟื้นฟูพลวัตทางสังคม เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤติต่าง ๆ รอบด้าน สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้านที่มุ่งเน้นให้ศิลปวัฒนธรรมมีบทบาทเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขันและด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยเน้นความสำคัญของการขับเคลื่อนงานวัฒนธรรมบนฐานของสถิติ ดัชนี ตัวชี้วัดที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาลที่ต้องการยกระดับการบริการประชาชน ให้ขับเคลื่อนบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์อันเป็นเป้าหมายเดียวกันกับยุทธศาสตร์ชาติในการพัฒนาประเทศให้มีความสงบร่มเย็น (กองยุทธศาสตร์และแผนงาน, 2566)

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากข้อค้นพบของการวิจัย นำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการบูรณาการหลักธรรมเข้ากับการพัฒนาในหลากมิติ เริ่มจากด้านการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ซึ่งพบว่า การมีเงินเก็บออมมีค่าเฉลี่ยรั้งท้าย รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรจัดทำนโยบายส่งเสริมวินัยทางการเงินอย่างเป็นรูปธรรม โดยบูรณาการร่วมกับหลักธรรม “หัวใจเศรษฐี” หรือทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 (อุ อา กะ สะ) ได้แก่ ความขยันหาทรัพย์ การรู้จักเก็บรักษา การคบคนดี และการใช้ชีวิตพอเพียง เพื่อแก้ปัญหาความเปราะบางและหนี้สินครัวเรือน ควบคู่ไปกับด้านการยกระดับสมรรถนะและการทำงานที่งานวิจัยได้สะท้อนให้เห็นถึงจุดแข็งด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความกระตือรือร้น หน่วยงานด้านการศึกษาและองค์กรต่าง ๆ ควรต่อยอดโดยกำหนดนโยบายส่งเสริมการใช้หลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) เพื่อพัฒนาประชากรให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดีตามเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นอกจากนี้ ในด้านการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพระดับชุมชนและสังคม หน่วยงานท้องถิ่นควรกำหนดนโยบายสร้างสังคมคุณธรรมที่ชัดเจนและจับต้องได้ โดยนำหลักสัปปุริสธรรม 7 (ธรรมของคนดี) มาเป็น

แกนหลักในการออกแบบกิจกรรมระดับพื้นที่ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจให้ประชาชนรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคล อันจะช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความตระหนักถึงประโยชน์ส่วนรวม และนำไปสู่ความมั่นคงทางสังคมในระยะยาวได้อย่างตรงจุด

เอกสารอ้างอิง

กรมการปกครอง. (2566). ฐานข้อมูลผู้นับถือศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักทะเบียนกลาง. เรียกใช้เมื่อ 9 กุมภาพันธ์ 2566 จาก https://data.go.th/dataset/os_04_00001

กรมการศาสนา. (2554). ความรู้ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กองยุทธศาสตร์และแผนงาน. (2566). แผนปฏิบัติราชการ ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 - 2570) ของกระทรวงวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.

หทัยชนก สังข์เพ็ง. (2568). หน่วยการเรียนรู้ที่ 9: หลักธรรมทางศาสนากับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข. เรียกใช้เมื่อ 15 เมษายน 2569 จาก https://shorturl.asia/zcsUi

บุญชม ศรีสะอาด. (2545). การวิจัยเบื้องต้น. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.

พระครูเกษมวัชรดิตถ์ (เกษม ฐิติสมปนฺโน). (2566). แนวทางในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนาในสังคมไทย. วารสารวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์, 5(1), 48-59.

พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ และคณะ. (2563). หลักการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย. วารสารมหาจุฬาวิชาการ, 7(1), 102-118.

พระสราวุฒิ วิสุทฺโธ. (2559). ความสอดคล้องระหว่างศาสนากับการดำเนินชีวิต. เรียกใช้เมื่อ 10 มีนาคม 2564 จาก https://bpf.dra.go.th/tmp/guest/291d11f7b8-015.pdf

ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน). (2560). สถานการณ์คุณธรรมและการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรม 8 จังหวัดภาคเหนือตอนล่าง. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มงานวิจัยนวัตกรรมและระบบเครือข่าย.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 - 2580. กรุงเทพมหานคร: สหมิตรพริ้นติ้งแอนด์พับลิสชิ่ง.

AlDigs, S. K. (2012). Religion's contributions to a peaceful world. Masters Abstracts International, 51(3M), 106-E. https://doi.org/10.7939/R3499M

Cordero, R. L. et al. (2011). Religion: Interrelationships and Opinions in children and adolescents: Interaction between age and beliefs. Religions, 12(5), 1-12.